

Vrednotni premiki v sodobni globalizirani družbi in odličnost

Doc. dr. Matevž Tomšič

Kulturno-vrednotni profil sodobnih družb

Ko govorimo o tem, na kakšen način živijo ljudje v določeni skupnosti, kakšne odnose vzpostavljajo drug z drugim in kako ravnajo v določenih okoliščinah, ne moremo mimo pojma kulture. Kulturo razumemo kot celovit sklop duhovnih in vrednotnih podlag, ki usmerjajo življenje in delovanje ljudi v njihovih medsebojnih odnosih. Gre za kontekst, v katerem ljudje opisujejo družbene pojave, institucije in procese (Geertz, 1973), oz. način življenja, ki mu skozi prakse simbolne reprezentacije podeljujejo pomen (Tomlinson, 1999). V tem smislu lahko smatramo kulturo za fenomen, ki opredeljuje ne samo ravnanje posameznikov v konkretnih življenjskih situacijah, ampak tudi kot podlago za delovanje različnih družbenih področij (v tem primeru lahko govorimo o posameznih 'področnih' kulturah, kot so politična, poslovna, akademska kultura itd.). Gre za fenomen, ki opredeljujejo tako individualno kot skupinsko in sistemsko dinamiko družbenega dogajanja.

V 90. letih 20. stoletja se je okrepilo zavedanje o vplivu t.i. neotipljivih (intangible) resursih na naravo družbene dinamike ter s tem na (ne)uspešnost družb v smislu njihovih političnih in ekonomskih performanc. Sem sodijo predvsem različni kulturno-

vrednotni dejavniki. O tem zgovorno pričajo naslovi knjig, kot je denimo *Culture Matters (Kultura šteje)* (Harrison in Huntington, 2000), ki analizira vpliv posameznih kulturnih karakteristik na delovanje gospodarskih sistemov in skuša odgovoriti na vprašanje, katere so tiste vrednote, ki omogočajo gospodarski napredek. V tem času so se pojavili koncepti, kot je 'civilizacijska kompetenca', ki ga je zasnoval poljski sociolog Piotr Sztompka (1993: 88) in ki se nanaša sklop pravil, navad, vrednot, ki so predpostavka za participacijo v moderni civilizaciji. Gre torej za 'kulturni zemljevid', ki omogoča sodobnemu človeku, da se uspešno znajde v labirintih sodobne kompleksne družbe.¹ Očitno je, da so družbene institucije, kot so tiste, značilne za zahodno ureditev (npr. institucije sistema parlamentarne demokracije), zakoreninjene v konkretnem kulturnem kontekstu, zato je za njihovo uspešno delovanje potrebna vsaj določena stopnja 'kulturne kompatibilnosti'.

Vendar pa ko govorimo o kulturi kot podlagi za funkcioniranje družbe, se moramo zavedati kompleksnosti tega fenomena. Obstajajo različne definicije kulture v smislu njene 'globine', tj. njene zakoreninjenosti v določenem prostoru. Tako je mogoče kulturo razumeti kot 'poglobljeno' (thick culture), ki koherentna, tj. sestavljena iz niza medsebojno povezanih elementov (vrednot,

¹ Sztompka je koncept civilizacijske (ne)kompetence uporabil pri pojasnjevanju pomanjkljivega funkcioniranja političnega sistema in tudi nekaterih drugih področij v nekdanjih komunističnih družbah, s številnimi odkloni od standardov razvitih zahodnih demokracij. To naj bi bilo v veliki meri posledica negativne kulturne dediščine preteklega obdobja. Nekoliko modificirano opredelitev civilizacijske kompetence najdemo tudi v delu slovenskih sociologov F. Adama, M. Makaroviča, B. Rončevića in M. Tomšiča *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe* (CEU Press, Budimpešta in New York, 2005). Ti jo razumejo v smislu zgodovinsko akumulirane zaloge različnih funkcionalnih znanj in sposobnosti ter jo smatrajo za enega od dejavnikov, ki vplivajo na razvojne performance družb vzhodne-srednje Evrope.

mišljenjskih in vedenjskih vzorcev), in je zgodovinsko zakoreninjena v nekem okolju, tako da se zelo počasi spreminja; lahko pa se jo razume kot nekaj bolj 'površinskega' (thin culture), se pravi kot niz bolj ohlapno elementov, ki se relativno hitro spreminjajo (Mishler in Pollack, 2003). V praksi je kultura nekega družbenega sistema večplastna, kar pomeni, da jo sestavljajo tako relativno trdne in težko spremenljive kot fluidne in relativno lahko spremenljive komponente.²

Eden ključnih elementov kulture so vrednote. Le-te se v prvi vrsti vežejo na individualno raven. Povezane so z osmišljanjem posameznikovega bivanja v svetu, saj mu pomagajo pri soočanju z vprašanji o najglobljih smotrih njegovega obstoja. Na podlagi vrednot se oblikujejo moralno-etične predpostavke glede tega, kakšno je primerno oz. neprimerno obnašanje v določeni situaciji. Te pa potem služijo kot nekakšen selekcijski mehanizem, ki vpliva na izbiro individualnih in skupinskih ravnanj. V tem smislu lahko rečemo, da so vrednote osnova za vzpostavitev normativnega reda skupnosti. Na njih temeljijo tako formalna kot neformalna pravila za vzdrževanje zaželenih vedenjskih vzorcev. Ti vzorci se ohranjajo s pomočjo zagotovil, ki so bodisi interne (posameznikova vest oz. njegov notranji 'moralni glas') bodisi eksterne narave (vpliv 'pomembnih drugih'), ter s pomočjo sankcij, ki so bodisi pozitivne (podpore, pohvale), bodisi negativne (sram, prezir, kazen). Oboji oblikujejo in vzdržujejo značaj posameznika 'po meri' vrednotnih predpostavk skupnosti. Na ta način se ohranja stabilnost sistema, kar je tudi v sodobnem turbulentnem in hitro spreminjajočem se svetu pomembno za njegov obstoj.

² Tako imamo na eni denimo vrednote kot kulturne forme, ki se dokaj počasi spreminjajo (razen v izjemnih okoliščinah), na drugi strani pa denimo stališča in mnenja, ki so bistveno bolj spremenljiva in podprta trenutnim okoliščinam.

Obnašanje posameznikov tako v veliki meri uravnava to, čemur James March in Johan Olsen (1995:28) pravita 'logika primernosti' (logic of appropriateness), ki se izraža v strukturi pravil in koncipiranosti identitet v družbi. Družbeno delovanje – tudi tisto, ki temelji na racionalni kalkulaciji preferenc in aktivnosti za doseganje ciljev, ki izhajajo iz njih, in anticipaciji posledic teh aktivnosti – poteka v določenem institucionalnem, tj. normativnem okviru, ta pa vpliva na subjektivne percepcije različnih vidikov družbene realnosti in s tem na evalvacijo različnih individualnih in kolektivnih praks. Tako so različnim institucionalnim ureditvam lastni različni vrednotni sistemi, ki vplivajo na prevladujoče mišljenjske in vedenjske vzorce.

Za obstoj demokratične družbe je tako nujno oblikovanje ustreznih identitet (identiteta državljana, javnega funkcionarja), se pravi relativno celovitih sklopov navad, percepcij realnosti in pravil ravnanj, ki posedujejo attribute, skladne z demokratičnimi načeli (odgovornost, samoiniciativnost, toleranca). To je povezano z občutji solidarnosti, tj. pripadnosti politični skupnosti, kar predstavlja podlago za skupno delovanje v smislu doseganja skupnih ciljev (ki so jim državljani z omenjenimi občutji privrženi). Vendar pa je za demokratični kontekst značilen obstoj različnih identitet in solidarnosti, med katerimi neredko prihaja do kolizije. Zato so nujno potrebni mehanizmi za blaženje oz. 'civiliziranje' teh konfliktov. Pri tem igrajo ključno vlogo institucije demokratičnega političnega sistema. »Demokratične institucije transformirajo neskladja med identitetami in preferencami prek diskurza, namenjenega doseganju skupnega razumevanja (shared understanding), z usmerjanjem nesoglasij v razumno razpravo in empatično raziskovanje možnih kompromisov in skupnih interesov«

(ibid. 51). Na njih v veliki meri leži odgovornost za integracijo demokratične skupnosti in zakoreninjenje sistema vrednot, ki so lahko podlaga demokratičnemu življenju, in na drugi strani za izločanje tistih identitet in praks, ki niso skladne iz demokracijo ali pa jo celo v manifestni obliki zanikujejo.

Modernost, individualizem, pluralizem

Ena glavnih kulturnih značilnosti sodobnih družb je njena vrednotna individualizacija. Temelj sodobne zahodne družbe je namreč posameznik, ki se ga od časa razsvetljenstva naprej predpostavlja kot svobodno in racionalno bitje, ki je sam sposoben prejemanja ustreznih odločitev. Posledica individualne svobode je povečanje zbira vrednotnih opcij in možnost avtonomne izbire med njimi. Posameznik postane tisti, kateremu je prepuščena izbira glede tega, v kaj bo veroval (če sploh bo), katere vrednote bo negoval in kakšen življenjski stil bo prakticiral. V moderni dobi imamo tako opravičiti z zlomom vrednotne monolitnosti, ki je v preteklosti temeljila na monopolu na krščanski religiji utemeljenega vrednotnega sistema. Gre za proces sekularizacije, ki je pomenil zmanjšanje vloge religije in religijskih institucij v družbi, katere so prenehale igrati vlogo glavnega vira vrednot in ekskluzivnega moralnega arbitra. To je pomenilo odpravo religijskega monizma v smislu determiniranosti vseh družbenih področij z religijskimi normami. V tem smislu lahko individualizacijo razumemo tudi kot izraz krize tradicionalnih legitimizacijskih sistemov. To ne velja zgolj za religijo kot nekdanj ekskluzivno podlago legitimizacije družbenega reda, ampak pravtako za t.i. sekularne legitimizacijske sisteme. Tako so klasične ideologije, kakršna je denimo marksizem, ki je za njene najbolj goreče privrženke igrala vlogo nekakšne civilne religije, v drugi

polovici 20. stoletja izgubile svoj mobilizacijski naboj.³ Upadlo pa je tudi zaupanje v znanost, ki je od obdobja razsvetljenstva naprej uživala privzdignjen status tiste dejavnosti, ki bo osvobodila človeka tako v materialnem smislu, tj. v smislu osvoboditve o omejitev, ki mu jih postavlja narava, kot v duhovnem smislu, tj. da bi se izvil iz spon nevednosti in praznoverja, v katere je bil v preteklosti vpet.

Za moderno dobo je značilna oslabitev socialnih ligatur, se pravi vezi, ki so posameznike 'vpenjale' v skupnost, v kateri so veljale natančne in za vse obvezujoče moralne zapovedi. Prišlo je tudi do transformacije tradicionalnih avtoritet, bodisi religioznih bodisi sekularnih. Odnos do le-teh je bistveno bolj refleksiven, kot je bi v preteklosti, kar pomeni, da jih sodobni človek ne sprejema več kot nekaj nespremenljivega in samoumevnega, ampak so bistveno večji meri podvržene njegovemu kritičnemu premisleku. Tako tudi oblast ni več razumljena kot nekaj, kar je od vekomaj dano in kar je postavljeno s strani neke transcendentalne instance, temveč je smatrana kot instrument za udejanjanje skupnih interesov in mora biti kot takšna podvržena nadzoru s strani državljanov.

Individualizacija je povezana tudi s spremembami v procesu socializacije, ki služi uvajanju novih pripadnikov skupnosti v njen vrednotni in normativni okvir. Spremenila se je sama narava družine kot tiste institucije, ki predvsem v fazi primarne socializacije igra osrednjo vlogo. Danes imamo opraviti v obstojem različnih tipov družin (poleg klasičnih dvostarševskih še enostarševske,

³ Tako se se z v 60. letih 20. stoletja pojavile teze, kakršna je tista Daniela Bella o 'koncu ideologij' (1966), ki so prenehale biti glavna sila v delovanju političnih akterjev, predvsem političnih strank, ampak prihajajo v osredje vprašanja bolj upravljske oz. organizacijske narave. Podobna je teza Jeana Francois Lyotarda (1984) kot 'koncu velikih zgodb', tj. velikih eshatoloških projektov (kakršen je bil marksistični), usmerjenih v osvoboditev človeka.

istospolne itd.). Spremenili pa so se tudi odnosi v družini v smeri večje demokratizacije in enakopravnosti tako med partnerjema kakor med starši in otroci. Tudi v ostalih institucijah, namenjenih socializaciji, npr. institucijah šolskega sistema, je vedno večji poudarek na pravicah njihovih 'uporabnikom' (učencem, dijakov...). Takšno okolje ustvarja pogoje za razvoj posameznika kot osebe, ki je sposobna lastne refleksije sveta, v katerem živi, in ki ji je omogočeno, da si svobodno postavlja življenjske cilje na podlagi lastnega vrednotnega sistema.

Posledica procesov individualizacije je kulturni pluralizem. Opraviti imamo z moralno-vrednotno diferenciacijo, ki pomeni obstoj različnih partikularnih moralnih kodov, iz katerih izhajajo različne norme primernosti. Ti moralni kodi so si lahko v precejšnjem neskladju; predvsem v tistem delu, ki se nanaša na obnašanje v zasebni sferi. Dandanes obstaja množstvo različnih sistemom smisla, nastalih bodisi na sekularni bodisi na religijski podlagi, od katerih nobene nima ekskluzivne pravice do občeveljavnosti. V takšnih razmerah vrednotnega pluralizma nastopa kot najvišja vrednota toleranca, se pravi spoštovanje svobode posameznikove izbire svetovnega nazora in življenjskega sloga. Skupni moralno-etični sistem se tako zreducira na minimalni sistem pravil, ki so potrebna, da družba lahko funkcionira kot medsebojno povezana celota. Za moderno družbo velja, da pravo kot mehanizem družbene regulacije in integracije veliki meri nadomešča skupno moralo, izhajajočo iz enotnih vrednotnih predpostavk.

Kulturna pluralizacija vodi v relativizacijo smisla in vrednot ter s tem v določeno negotovost v delovanju ljudi. Tako Berger in Luckmann (1999) menita, da je za moderne družbe v veliki meri značilna odsotnost nekega splošnega in za vse veljavnega sistema vrednot,

ki bi skozi nevprašljive globinske strukture zagotavljal posameznikom identiteto in gotovost v svetu. Glavna razloga za tovrstno družbeno razsrediščenje po njunem mnenju ležita v funkcionalni diferenciaciji in pluralizaciji modernih družb. Tako so procesi funkcionalne diferenciacije privedli do oblikovanja funkcionalno specializiranih področij (avtorja jih imenujeta 'velike institucije'), ki delujejo po lastnih principih smotrne racionalnosti, kateri postajajo pomembnejši od nekakšnih občih vrednot in prepričanj. Pluralizem pa predpostavlja soobstoj različnih, pogosto medsebojno nasprotujočih si vrednotnih sistemov, kar vodi v relativizacijo smisla⁴ in vrednot ter s tem v negotovost v delovanju ljudi. Kot odgovor na krizo smisla se običajno ponujata dve rešitvi, relativistična in fundamentalistična. Za prvo je značilno slavljenje pluralizma in vrednotnega relativizma, za drugo pa prizadevanje po retradicionalizaciji družbe v smislu (pogosto prisilnega) 'vračanja k izvorom', se pravi vzpostavljanja stanja vrednote uniformnosti, običajno na religijski osnovi.

Ta kulturna heterogenost je še toliko bolj izrazita na ravni globalne družbe. Proces globalizacije, o katerih bo več govora v nadaljevanju, pomenijo sočasno ustvarjanje kulturnih povezav in poenotenosti na eni strani ter fragmentacije in nasprotovanja na drugi strani. Tovrstna dialektika medkulturnih interakcij je povezana s siceršnjimi (političnimi, ekonomskimi) odnosi na globalni ravni. Ti vplivajo tudi na naravo medkulturnih razmerij v smislu (a)simetrij

⁴ Berger in Luckmann (1999) pojmujeata smisel fenomenološko kot "zavest o tem, da med izkustvi obstaja odnos". Ob tem izpostavljata slojevitost smisla, pri čemer se najnižje nahajajo tipifikacije, ki se nanašajo na naravno danost in na družbeni svet ter so temelj različnih vzorcev iskustev in delovanja, na podlagi teh tipizacij pa se razvijejo sheme delovanja, ki so preko maksim in dejanj usmerjena k 'nadrejenim konfiguracijam vrednot'. Organizirani sistemi vrednot predstavljajo objektivizirani družbeni smisel, ki s pomočjo specializiranih institucij v veliki meri determinira delovanje posameznikov.

vplivov na percepcijo, vrednotenje in osmišljanje družbenega dogajanja, s tem pa na (re)konstrukcijo različnih ravni identitet, ki jim pripadajo ljudje. In od narave teh identitet ter njihovih medsebojnih razmerij in stopnje (ne)skladnosti je v veliki meri odvisna stabilnost sodobnega globaliziranega sveta.

Berger in Luckmann vidita rešitev krize smisla, ki je posledica korenitih sprememb v vrednotnem profilu moderne družbe, v krepitvi t.i. intermediarnih institucij (kot so lokalne skupnosti, cerkve in ostale skupnosti prepričanja), ki nastopajo v vlogi posrednikov med posamezniki in družbenimi makrosistemi ter s tem, ko omogočajo posameznikom, da sodelujejo pri družbeni produkciji smisla predstavljajo nekakšen 'imunski sistem' modernih družb. Vendar se zavedata, da se na ta način lahko le blažijo negativne posledice družbene modernizacije, odpraviti pa se jih ne more, zato je smisel nekaj, kar je potrebno ves čas ponovno vzpostavljati. Pri tem je posebej pomemben način delovanja intermediarnih institucij, saj lahko le tiste institucije, ki omogočajo posameznikom aktivno vlogo računajo, da jih le-ti sprejmejo kot prostor svojega samouresničevanja; medtem ko lahko v nasprotnem primeru postanejo le še ena od oblik oblasti nad ljudmi.

Od materialističnih k postmaterialističnim vrednotam

Procesa individualizacije in pluralizacije predpostavljata vrednotno heterogenost, s tem pa tudi spremembe v vrednotnem profilu sodobnih družb. Nekateri raziskovalci celo govorijo o nastanku novega tipa vrednot. Tako Ronald Inglehart (1990) ugotavlja, da je v drugi polovici 20. stoletja prišlo do pojava t.i. postmaterialističnih vrednot. Gre za empirično naravnan koncept, verificiran na podlagi več desetletij trajajočih raziskav vrednot *World Value Survey*, ki so

potekale razvitih industrijskih državah (Združene države Amerike, zahodna Evropa, Japonska...). V teh raziskavah se je izkristaliziralo razlikovanje med dvema tipoma vrednot: med materialističnimi vrednotami, orientiranimi na materialni standard, gospodarsko rast, poklicno varnost itd.; in postmaterialističnimi vrednotami, ki poudarjajo nematerialne vidike, kot so skrb za okolje, kulturne potreben, samoizražanje itd.

Inglehart pojasnjuje oblikovanje vrednot z dvema hipotezama. Prva je 'hipoteza pomanjkanja', ki predpostavlja, da je socioekonomsko okolje tisto, ki oblikuje vrednotne preference. Druga pa je 'socializacijska hipoteza, ki pravi, da povezava med socioekonomskimi dejavniki in vrednotami ni neposredna, ampak je posredovana preko procesa socializacije. Pri tem so najpomembnejše razmere v fazi primarne socializacije, kar pomeni, da izkušnje, ki jih pridobi nekdo kot otrok, vplivajo na to, kakšne bodo njegove vrednote v kasnejšem življenju.

Avtorji teze o postmaterialističnih vrednotah ugotavljajo vzpon letih v obdobju po drugi svetovni vojni. To kaže analiza starostnih kohort v omenjenih raziskavah vrednot, saj naj bi bila vsaka mlajša generacija bolj 'postmaterialistična' od predhodne. To razlagajo z: 1. ekonomskim in tehnološkim razvojem, 2. zvišanjem izobrazbene ravni, 3. spremenjenimi življenjskimi izkušnjami in 4. ekspanzijo sredstev množičnega komuniciranja. Povojne generacije so za razliko od predvojnih odraščale v obdobju miru in izobilja, se pravi, da niso izkusile pomanjkanja, kakršno je denimo nastopilo ob veliki gospodarski krizi v 30. letih 20. stoletja, pa tudi ne vojnih grozot, ki jih je prinesla druga svetovna vojna. To pomeni, da so imele zagotovljene osnovne materialne potrebe, zato so začenjale čutiti potrebo po izpolnitvi bolj sofisticiranih ciljev, predvsem v smislu

samoizražanja in participacije v družbi. Za to so se ti posamezniki čutili bolj usposobljene kot pripadniki predhodnih generacij, saj so imeli na voljo boljše intelektualni in tehnološke resurse.

Postopno uveljavljanje postmaterialističnih vrednot je privedlo do sprememb na različnih družbenih področjih. Na političnem področju so se pojavili novi akterji (t.i. nova družbena gibanja), ki so prinesli nove tematike na politično agendo (skrb za okolje, pravice manjšin, enakopravnost žensk, varovanje človekovih pravic itd.). Oslabele so tradicionalne skupinske pripadnosti, denimo pripadnosti določenim družbenim razredom, kar je privedlo do zmanjšanja razrednih konfliktov. Zmanjšalo pa se je tudi zaupanje v tradicionalne politične institucije, saj so jih državljani v vedno večji meri smatrali za rigidne in neodzivne za njihove zahteve. Vse to je v skladu s kompleksnejšimi pričakovanji ljudi, ki pričakujejo aktivnejšo vlogo v procesih odločanja. Prišlo je tudi do sprememb na ekonomskem področju, saj je bila posledica zmanjševanja pomena materialnega standarda manjša produktivna naravnost, kar se je izražalo v nižjih stopnjah gospodarske rasti.

Teza o vzponu in postopni prevladi postmaterialističnih vrednot je bila deležna določenih kritik tako z metodološkega kot s konceptualnega vidika. Vprašanje je namreč, če se materialistične in postmaterialistične vrednote izključujejo. Verjetno gre bolj za njihovo dopolnjevanje, tako da ljudje v določenih razmerah bolj poudarjajo ene, v določenih pa druge vrednote. Poleg tega ni mogoče vseh uvrstiti med čiste 'materialiste' ali 'postmaterialiste' – mnogi se glede svojih vrednot nahajajo nekje vmes. Vprašljiv je tudi vpliv teh vrednot na družbeno participacijo ljudi, saj nekatere raziskave kažejo, da je ta pri mlajših generacijah dejansko manjša. To se ujema s pogostimi ocenami o 'pasivnosti' mladih, čeprav bi ti

v skladu s svojim postmaterializmom morali biti najbolj angažirani. Vseeno pa ni mogoče zanikati vrednotnih sprememb, ki gredo v smeri vedno večje občutljivosti za individualne potrebe ljudi.

Vrednote sveta v dobi globalizacije

Na vrednotno podobo sodobnih družb nedvomno vlivajo procesi globalizacije, ki prinašajo korenite spremembe ne le na ekonomskem, ampak tudi na kulturnem področju. Pojem globalizacije v splošnem označuje intenziviranost stikov in povezav na naddržavnem in nadnacionalnem nivoju. Gre za procese, katerih bistvo je odpravljanje najrazličnejših barier pri interakcijah med subjekti iz različnih držav in ki zajemajo vsa ključna družbena področja, tako da lahko govorimo o ekonomski, politični in kulturni globalizaciji (Waters, 1995). Globalizacija je tako na eni strani 1.) proces sprememb v smislu interakcij, na drugi strani pa 2.) rezultat tega procesa, tj. stanje povezanosti na svetovni ravni.

Globalizacijo lahko v svojem bistvu razumemo kot strukturalni fenomen, v smislu povečanja gostote interakcij med akterji na svetovnem nivoju, v primerjavi s situacijo na lokalnem nivoju (Urry, 2003). To je v veliki meri posledica tehnološkega razvoja. Na eni strani gre za izboljšanje transportnih sredstev (letalski promet), ki omogočajo večjo mobilnost ljudi; na drugi strani na za nastanek novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij (Internet), ki omogočajo hitrejši in intenzivnejši pretok informacij. Po mnenju nekaterih teoretikov, kot je Immanuel Wallerstein (2005), vodi to oblikovanju svetovnega sistema z kapitalizmom kot dominantno ekonomsko ureditvijo. Za ta svetovni sistem naj bi bila značilna izrazita neenakopravnost, saj naj bi bil razdeljen na dominantno jedro razvitih kapitalističnih držav in podrejeno periferijo držav t.i.

Tretjega sveta, katerih vloga je v pretežni meri omejena na dobavljanje surovin prvim.

Zaradi tega nekateri razumejo globalizacijo tudi kot ideologijo, ki podpira dominantno družbeno in ekonomsko ureditev. Po njej naj bi bil globalni kapitalizem 'naravno' stanje stvari, se pravi nujna in logična posledica razvoja, zato naj se v njegove tokove ne bi posegalo. Globalizem naj bi bil tako izraz ideologije neoliberalizma, za katero je značilno, da namenja osrednjo pozornost ekonomski sferi, ki jo postavlja v središče družbene dinamike, pri čemer poudarja pomen ekonomske svobode, kjer je trg tisti, ki igra vlogo glavnega regulatorja, država pa opravlja zgolj minimalne funkcije.

Za globalni svet je značilna kompleksnost, ki se izraža v njegovi naraščajoči dinamiki in nestabilnosti. V globalni družbi imamo opraviti z različnimi razvojnimi trajektorijami, ki so lahko medsebojno nekompatibilne. Delovanje t.i. 'abstraktnih sistemov' (visoke tehnologije, finančni trgi id.) je zelo zapleteno, tako da njihovih učinkov ni mogoče predvideti, saj je pogosto težko najti povezavo med vzroki in posledicami. Povedano v jeziku systemske teorije, stanje se tako pogosto nahaja daleč izven ravnovesja, kar pomeni, da gre za 'družbo tveganja' (Beck, 2001), v kateri vselej obstaja realna možnost nepričakovanih pojavov z negativnimi učinki na življenje ljudi; učinkov, katerih doseg je globalen, kar pomeni, da se jim nihče ne more izogniti.

Za globalno družbo je značilen tudi pojav novih organizacijskih oblik. Gre za nastanek t.i. 'mrežne družbe' (network society), kot jo imenuje Manuel Castells (2000). To je družba, ki temelji na informacijah, katerih pretok je zagotovljen preko tehnologij, organiziranih okoli ohlapnih in spremenljivih omrežij. Tipičen

primer organizacijske oblike v takšni družbi je mrežni tip podjetja, ki ne temelji več na fiksni in hierarhični strukturi, ampak na povezovanju na podlagi projektnih aktivnosti. Pri tem je mreža razumljena kot celota medsebojno povezanih sklopov, katerih pomen je odvisen od sposobnosti procesiranja informacij. Odnosi v mreži so simetrični, recipročni in delujejo po principih zaupanja, moči in konflikta (Castells, 1997). Pomen posameznega sklopa je odvisen od sposobnosti procesiranja informacij, kar pomeni, da ni več nekega fiksnega centralnega mesta, ki usmerja druge. Mreža je v tem smislu 'odprt struktura', saj omogoča nastajanje novih sklopov. V okviru mrežne družbe je glavna družbena razlika med tistimi, ki so 'znotraj', in tistimi, ki so 'zunaj' omrežja (za slednje pavi Castells, da padejo v informacijsko 'črno luknjo').

Seveda to ne pomeni, da je celotna globalna družba organizirana po mrežnem principu. Še vedno obstajajo hierarhične institucionalne oblike. Nimamo opraviti le z mobilnostjo, ampak tudi s statičnostjo. To dvoje je pogosto povezano med seboj oz. se medsebojno pogojuje. Primer tega je denimo letalski promet, ki je najhitrejša in s tem najmobilnejša oblika transporta, vendar za svoje delovanje potrebuje ogromne stacionarne kapacitete v obliki letaliških kompleksov, kateri mu nudijo potrebno vzdrževalno infrastrukturo.

S pojmom globalizacije se najpogosteje označuje dogajanje na ekonomskem področju. Skrajšanje časovno-prostorskih relacij namreč vpliva na: 1.) mednarodno sodelovanje v sferi produkcije,⁵ 2.) povečanje zunanjih investicij in 3.) povečanje zunanje potrošnje (Urry, 2003). Vse to je vezano predvsem na dejavnost multinacionalk, ki so najizrazitejši institucionalni simbol globalne

⁵ Gre za delitev dela na globalni ravni oz. t.i. 'outsourcing', se pravi selitev proizvodnih in storitvenih kapacitet izven dežel, kjer so sedeži korporacij.

ekonomije. (So tudi najpogostejša tarča nasprotnikov globalizacije.) Te imajo veliko družbeno moč, saj nekatere med njimi razpolagajo z več finančnimi resursi od večine držav. Pri tem je zaradi razpršenega lastništva težko določiti 'nacionalnost' posamezne korporacije, s čemer se zmanjšuje njihova povezanost z določenim okoljem.

S krepitvijo globalne soodvisnosti je povezana tudi vloga mednarodnih organizacij. Poleg Organizacije združenih narodov, ki naj bi predstavljala krovno organizacijo celotnega politično organiziranega sveta in ki postavlja temeljna pravila mednarodnih odnosov, so tu določene sub-globalne organizacije, ki povezujejo države po regionalnem ali kako drugače določenem kriteriju (denimo etničnem, kot je primer Arabske lige). Z najbolj intenzivnimi procesi povezovanja imamo opraviti v evropskem prostoru. Tu obstaja več asociacij, ki združujejo države z ožjega ali širšega evropskega področja (Evropska unija, Svet Evrope, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi). Poseben primer je Evropska unija, ki predstavlja obliko nadnacionalne integracije, katere namen je preseči zgolj ekonomsko povezovanje in ki teži k oblikovanju skupne institucionalne, tj. politične ureditve, ki bi regulirala najpomembnejša funkcionalna področja v smislu postavljanja temeljnih pravil in standardov njihovega delovanja.

Seveda se pomen posameznih nadnacionalnih organizacij precej razlikuje, kar je odvisno od stopnje njihove organizacijske trdnosti, še bolj pa od moči njenih članic, tj. resursov, ki jih posedujejo. Tako imajo največjo moč in vpliv pri urejanju mednarodnih odnosov tiste organizacije, ki združujejo najbogatejše ter politično in vojaško najmočnejše države (to so predvsem severnoatlantska varnostna

organizacija NATO, Evropska unija in skupina G8 – združuje osem gospodarsko najmočnejših držav sveta).

Teoretiki globalizacije kot njeni najpomembnejši značilnosti običajno navajajo svobodo ekonomskega delovanja, se pravi prost pretok izdelkov, storitev in kapitala, in razmah kulturnih interakcij v smislu svobodnega pretoka idej, vrednot in življenjskih stilov. To v veliki meri omogočajo prej omenjena komunikacijska sredstva, delujoča na podlagi novih tehnologij (telekomunikacije, medmrežje) in množičnih medijev, s pomočjo katerih sta se povečali hitrost in intenzivnost komunikacij, zato naj bi svet poslal nekakšna 'globalna vas' (MacLuhan, 1992).

Kulturni vplivi so pogosto medsebojno tesno povezani z ekonomski in političnimi. Iz zgodovine je namreč znano, da je razmah trgovine običajno utrl pot medsebojnemu vplivu na intelektualnem in umetnostnem področju. Intenzivnejše interakcije nedvomno vplivajo na (pre)oblikovanje vrednotnih sistemov v različnih delih sveta. Tudi različne intervencije, denimo vojne in teritorialna osvajanja, so kljub svojim rušilnim učinkom pogosto prispevala k kulturnim interakcijam v smislu širjenja različnih kulturnih artefaktov. Politična razmerja imajo torej vpliv na kulturno dinamiko. Velja pa seveda tudi obratno, tj. da je politična podoba sveta v veliki meri odvisna od kulturnih dejavnikov, predvsem od tega, kakšna bo narava prevladujočih idejno-vrednotnih sistemov na določenih področjih sveta.

Procesi globalizacije tako zadevajo tudi področje kulture v najširšem smislu. Intenziviranje kontaktov med akterji iz različnih okolij nedvomno vplivajo na kulturno podobo sveta. Vsaka lokalno zakoreninjena kultura namreč ob stiki z akterji iz zunanega sveta

nujno doživi določene spremembe. Pri tem se izpostavljajo različne dileme glede posledic kulturne globalizacije, predvsem v smislu vprašanja, ali gre pri tem za kulturno homogenizacijo sveta ali za ohranjanje kulturnega pluralizma?

Po mnenju mnogih postaja svet zaradi tehnološkega napredka, ki omogoča interakcije na globalnega nivoju, integriran tudi v kulturnem smislu. Tako se govori o pojavu globalne kulture, ki presega okvire nacionalnih držav in ki ni zgolj produkt odnosov med njimi, ampak je produkt procesov, ki se avtonomno odvijajo na transnacionalnem nivoju (Featherstone, 1990). Seveda ni vsa kultura sodobnega sveta 'globalna' v smislu popolnega zlitja lokalnih kultur. Te še vedno obstajajo, vendar je globalni kontekst tisti, ki v veliki meri opredeljuje njihovo naravo.

Globalna kultura se širi tako preko elitnih kot preko množičnih kanalov (Berger, 2002). Pri kulturi elitnih krogov velja izpostaviti predvsem dva tovrstna segmenta. To sta mednarodna poslovna in mednarodna akademska elita. V prvem primeru gre za t.i. 'kulturo iz Davosa' (poimenovano po švicarskem letovišču, v katerem vsako leto poteka Svetovni gospodarski forum), ki temelji na vrednotah ekonomske učinkovitosti, svobodne zasebne iniciative in tehnološkega napredka (te vrednote se pogosto povezuje z ideologijo neoliberalizma). V drugem primeru pa gre za kulturo zahodnih intelektualcev in akademikov, ki jo širijo različne mednarodne fundacije in druge nevladne organizacije, ki temelji na vrednotah človekovih pravic, varovanja okolja, multikulturalizma itd. Kljub temu, da so si vrednote teh dveh elitnih segmentov pogosto v nasprotju (predvsem intelektualci so pogosto zelo kritični do ravnanja poslovnih krogov), oboji izhajajo iz kulturnega miljeja

zahodne civilizacije, katere temeljna komponenta je individualizem kot spoštovanje pravic in dostojanstva posameznika.

Medtem se v množičnem smislu globalna kultura širi preko produktov za množično potrošnjo, tj. preko izdelkov svetovnih blagovnih znamk, kot so Coca Cola, McDonald's in druge (tako nekateri za proces globalizacije uporabljajo – nekoliko slabšalne – oznake, kot so mekdonaldizacija, kokakolizacija itd.), ter izdelki zahodne, predvsem ameriške kulturne produkcije (hollywoodska filmska produkcija, popularna glasba). Uporaba teh produktov je dejansko razširjena širom zemeljske oble. Vendar pa je vprašanje, koliko je tovrstna potrošnja relevantna v kulturnem smislu. Mar pitje kokakole ali gledanje hollywoodskih filmov res pomeni sprejemanje zahodnih oz. ameriških vrednot in tovrstnega načina življenja? Veliko tovrstne 'kulturne potrošnje' je namreč zelo površinskega – ali vsaj zelo partikularnega – značaja.

Stanje kulture na globalni ravni opredeli Ulf Hannerz (1992) s pojmom 'globalni ekumen' (global ecumene). Gre za področje stalnih kulturnih interakcij, interpenetracij in menjav. Globalni ekumen je prostor organizacije raznolikosti in hkrati raznolikosti v načinu organizacije (ibid. 117). Entitete, ki se jih običajno imenuje kot kulture, postajajo tako nekakšne 'subkulture' neke širše entitete, pri čemer so meje med njimi vedno bolj fluidne in celo arbitrarne. Kulturni tokovi so v tem prostoru bolj ali manj asimetrični, saj so močno povezani z ekonomsko in politično močjo njihovih nosilcev. Ti tokovi potekajo predvsem v smeri iz centra proti periferiji, kar pomeni, da tiste področja, ki so žarišča kulturnih inovacij, promovirajo te inovacije in jih prenašajo v periferijo.

Vendar proces kulturnega globalizacije ni nekaj enoznačnega. Ljudje v nezahodnem svetu niso zgolj pasivni recipienti kulturnih elementov, ki prihajajo z Zahoda, ampak te elemente bolj ali manj kreativno integrirajo v lokalne kontekste. Poleg tega obstajajo primeri obratnih vplivov, ko zahodni svet sprejema kulturne artefakte, prevzete od drugod (sem sodi denimo popularnost raznih vzhodnjaških oblik verovanja – običajno zopet 'prilagojenih' zahodnemu človeku). Gre torej za zapleteno dialektiko med globalnim in lokalnim oz. za t.i. 'glokalizacijo', se pravi 'lokalizacijo' univerzalnih kulturnih tokov v posamezne kulture in družbe (Axford, 1996). Na ta način različne univerzalne institucije lahko dobijo zelo raznolike pojavne oblike.

Vrednote, razvoj, odličnost

Kot govorimo o družbeni modernizaciji, se moramo zavedati povezanosti med njene socioekonomsko, politično in kulturno dimenzijo. Tako Welzel, Inglehart in Klingemann (2003) v svojem konceptu 'človekovega razvoja' (human development) ugotavljajo medsebojno povezanost treh temeljnih družbenih procesov, ki se dogajajo v sodobnih družbah: socioekonomskega razvoja, ki pomeni povečevanje materialnega blagostanja in povečevanja resursov, s katerimi posamezniki razpolagajo; kulturne individualizacije, ki vodi v osvobajanje posameznikov od tradicionalnih vezi, pri čemer poudarja njihovo avtonomno vlogo v družbi (gre za krepitev t.i. postmaterialističnih vrednot); in demokratizacije, tj. vzpostavitve institucionalnega sistema parlamentarne demokracije, ki omogoča politično tekmovanje na podlagi svobodnega sodelovanja državljanov v političnem življenju. Povezovalka omenjenih treh procesov je posameznikova izbira oz. povečevanje le-te, k čemer vodijo vsi ti procesi: socioekonomski razvoj zagotavlja ljudem objektivne pogoje (resurse) za izbiro,

emancipativne vrednote krepijo njihove subjektivne orientacije (motive) k izbiri, formalna demokracija pa jim zagotavlja legalno zaščito (pravila v obliki pravnih norm) pravice do izbire.

Vprašanje razmerja med omenjenimi tremi procesi družbenih sprememb je bilo pogosto predmet razhajanj med teoretiki. Tako nekateri smatrajo ekonomsko razvitost kot pogoj za vzpostavitev demokracije, medtem ko je po mnenju drugih demokracija tista oblika politične ureditve, ki v največji meri omogoča uspešen ekonomski razvoj. Podobno velja za razmerje med demokracijo in civilno politično kulturo ter med ekonomsko razvitostjo in modernimi vrednotami, kjer so razhajanja glede vzročno-posledičnih povezav.

Omenjeni avtorji smatrajo, da je določena stopnja ekonomske razvitosti tista, ki omogoča kulturne spremembe v smislu prevlade vrednot emancipacije; sprememba vrednotnega sistema pa nadalje vpliva na razvoj politične ureditve v smeri njegove večje učinkovitosti demokracije. Za obstoj učinkovite demokracije sta potrebna dva pogoja: obstoj institucij formalne demokracije in odgovornost (integriteta) elit. Pri tem je kulturna klima tista, ki 'sili' politično elito k bolj odgovornemu in respozivnemu delovanju v smislu upravljanja s političnimi institucijami. Ugotavljajo, da obseg individualnih resursov znatno vpliva na razmah emancipativnih vrednot, emancipativne vrednote pa pomembno vplivajo na učinkovitost demokracije (bolj kot denimo obstoj demokratične tradicije). Omenjena povezava je izrazita ne glede na to, v kateri kulturni coni se nahaja posamezna država. Pri tem je v tistih kulturnih conah, kjer imajo ljudje na voljo več individualnih resursov in kjer so močnejše zakoreninjene vrednote emancipacije, tudi demokracija bolje razvita.

Rečemo da lahko, da vrednote niso zgolj rezultanta določene stopnje razvitosti, ampak tudi same vplivajo na ekonomske in siceršnje performance določene družbe. Obstaja namreč skupno jedro, ki je lastno politični in ekonomski kulturi, kompatibilni s sistemsko ureditvijo zahodnega tipa (Tomšič in Rek, 2006). Vanj sodijo v prvi vrsti vrednote individualizma nasproti različnim oblikam kolektivne vpetosti in podrejanja, ter aktiven odnos do sveta, tj. angažma posameznikov na različnih družbenih področjih. Tako tržno gospodarstvo kot parlamentarna demokracija ne moreta uspešno funkcionirati brez avtonomnega posameznika, ki si aktivno prizadeva za zadovoljitev svojih interesov, ob upoštevanju in spoštovanju družbene pluralnosti in pravic drugih.

Odličnost tako lahko razumemo kot vrednotno kvaliteto, se pravi kot izraz določenega vrednotnega sistema oz. orientacij, mišljenjskih in vedenjskih vzorcev, ki iz njega izhajajo. Gre za ponotranjeno nagnjenost k doseganju čim boljših rezultatov na vseh področjih, na katerih je posameznik aktiven. To je povezano z dvema osnovna principoma prej omenjene civilizacijske kompetence: 1. samokontrolo, ki se nanaša na ponotranjenje dolžnosti in odgovornosti, ter 2. samoiniciativnostjo, ki pomeni ponotranjenje aktivnega odnosa do sveta. Gre torej za kreativnost v smislu sposobnosti oblikovanja novih idej in snovanja inovativnih rešitev na različnih področjih, ki prinašajo spremembe v smislu izboljšanja življenjskih pogojev in blagostanja v družbi. Ta kreativnost, da se udejani, mora soobstajati z lastnostmi, kot so odločnost, temeljitost in sposobnost tveganja. Pri odličnosti torej ne gre le za visok intelektualni potencial (ta je sicer nujen), ampak tudi za osebnostno držo, ki ima določee moralno-vrednotno podlago. To so vrednote individualizma, dopolnjene z etiko

odgovornosti do okolja, ki posameznika obdaja. Gre torej za nekakšen novi individualizem, ki presega zgolj utilitaristično naravnost, ampak je obarvan s sposobnostjo empatije in senzibilnostjo do potreb drugih. V ta okvir sodi tudi zavedanje o globalni povezanosti sveta in s tem povezane vrednote medsebojnega spoštovanja in razumevanja, iz katerih izhaja sposobnost medkulturnega komuniciranja in dialoga.

Seveda je doseganje odličnosti v veliki meri odvisno od institucionalnega okvira, v katerem ljudje delujejo. Pomemben je prevsem obstoj meritokratskih kriterijev selekcije na ključne položaje, kar pomeni, da do teh pozicij, ki imajo največjo kmoč in/ali ki prinašajo največje nagrade, pridejo tisti, ki posedujejo največje sposobnosti in ki kažejo najboljše dosežke. V takšnem kontekstu se oblikuje ustrezen vrednotni okvir, ki spodbuja doseganje kriterijev odličnosti. In dejansko obstaja skupina držav (Skandinavske države, države Beneluxa itd.), v katerih so kulturne značilnosti individualizma, samoodgovornosti, tolerance, zaupanja in participacije, ki so podlaga za doseganje odličnosti, najmočnejše zakoreninjene. To so tudi države, ki so po mnogih vidikih v razvojnem smislu najuspešnejše, kar kaže na določeno povezanost med kulturnimi in institucionalnimi performancami. Slovenija za zaradi večdesetletne prevlade kolektivistične in prisilno-egalitarne ideologije nahaja v precej drugačnem položaju. Vzpostavitev institucij parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva sta tukaj nujno, a zgolj začetni korak na poti k evolutivni vpostavitvi tozadevnega vrednotnega sistema. To, kar je bistveno, je vzpostavitev pogojev za razmah kreativnih potencialov ljudi: Brez tega je odličnost zgolj iluzija.

Literatura

Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič (2005): The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe Budapest & New York: CEU Press.

Axford, Barry (1995): The Global System. Economics, Politics and Culture. Cambridge & London: Polity Press.

Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Ljubljana: Krtina

Bell, Daniel (1966): The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. New York: The Free Press, London: Collier-Macmillan.

Berger, Peter (2002): The Cultural Dynamics of Globalization. V: P. Berger in S. Huntington (ur.): Many Globalizations. Oxford & New York: Oxford University Press.

Berger, Peter in Thomas Luckmann (1999): Modernost, pluralizma in kriza smisla. Ljubljana: Nova revija.

Castells, Manuel (1997): The Information Age. Economy, Society and Culture. Oxford: Blackwell.

Castells, Manuel (2000): The Rise of Network Society. Oxford: Blackwell.

Featherstone, Mike (1990): Global Culture. An Introduction. V: M. Featherstone (ur.): Global Culture. London: SAGE.

Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books.

Hannerz, Ulf (1992): *Cultural Complexity: Studies in Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.

Harrison Lawrence in Samuel Huntington (ur.) (2000): *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, New York, 2000.

Inglehart, Ronald (1990): *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Lyotard, Jean-Francois (1984): *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press

MacLuhan, Marshall (1992): *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.

March, James in Johan Olsen (1996): *Democratic Governance*. New York: The Free Press.

Mishler, William in Detlef Pollack (2003): *On culture, thick and thin: toward a neo-cultural analysis*. V Detlef Polack, Jörg Jacobs, Olaf Müller in Gert Pickel (ur.): *Political Culture in Post-Communist Europe*. Aldershot- Ashgate, 237-256.

Sztompka Piotr (1993): 'Civilisational Incompetence: The Trap of Postcommunist Societies', Zeitschrift fur Soziologie, Let. 22, Št. 2, str. 85-95.

Tomlinson, John (1999): Globalization and Culture. Cambridge: Polity Press.

Tomšič, Matevž in Mateja Rek (2006): Kulturni vidiki ekonomskega in političnega razvoja: stare in nove članice EU v primerjalni perspektivi. Organizacija (Kranj), Let. 36, Št. 1, str. 28-34.

Urry, John (2003): Global Complexity. Oxford: Polity Press.

Wallerstein, Immanuel (2005): World-systems Analysis: an Introduction. Durham: Duke University Press.

Waters, Malcolm (1995): Globalisation. London & New York: Routledge.

Welzel, Christian, Ronald Inglehart in Hans-Dieter Klingemann (2003): The Theory of Human Development: Cross Cultural Analysis. European Journal of Political Research. Let. 42, Št. 3, str. 2003, 341-379.

